

ДЕЛОТО НА ВЕЛИКИЯ СЛАВЯНСКИ ПРОСВЕТИТЕЛ МЕТОДИЙ

СВЕТЛИНА НИКОЛОВА

На 6 април 1985 г. се навършиха 1100 години от смъртта на славянския просветител Методий. Тази дата е повод да се върнем към великия културен и жизнен подвиг на двамата солунски братя, които създават славянската писменост, непобедимо оръжие за съхраняване народностната самобитност на славянските народи през вековете, изграждат основите на славянското просветно дело върху здравия фундамент на говоримия народен език, поставят началото на славянска литература и култура на роден език, организират и ръководят достъпен за широките народни слоеве църковен живот, борят се до последния си дъх за утвърждаване на своите революционни, демократични и прогресивни принципи. Но тази дата насочва вниманието ни също и към няколко момента в съдбата на Кирило-Методиевото дело, които са от изключителна важност за по-нататъшното културно развитие на славянските народи — трагичната му гибел сред западните славяни и решаващата роля на България за спасяването, доразвиването и разпространението след смъртта на Методий на просветното им дело, тясната му връзка с България през следващите векове, когато то влиза дълбоко в тъканта на нашата национална култура, става национален символ и неделима част от историята на българския народ.

Всъщност животът и делото на Методий са свързани с българските славяни и с България далеч преди 885 г. Методий е роден вероятно няколко години преди 827 г. във втория по големина и значение град на Византийската империя през тази епоха — Солун, важен търговско-занаятчийски, административен, военно-стратегически и културен център. Още през втората четвърт на VI в. в Солунската област започват да проникват славянски племена от българската група, компактни маси от които окончателно се установяват тук през VII в. През IX в. българските славяни вече играят значителна роля в стопанския живот на града и очевидно семейството на другария Лъв, бащата на Кирил и Методий, който е един от висшите военни в Солун, неизбежно е общувало с тях. Неслучайно от ранно детство двамата братя владеят отлично говора на солунските славяни. За това свидетелствува най-авторитетният извор за живота и делото на Методий, неговото Пространно житие, написано наскоро след смъртта му от един от най-близките му ученици — Климент Охридски. В него за Кирил и Методий се съобщава: „Вие сте солунчани, а всички солунчани говорят чисто славянски“. Съвършеното познаване на езика на българските славяни, което се проявява и във всички книжовни трудове на двамата братя, създадени по-късно, дава основания да се предполага, че славянските

просветители произхождат от елинизирано славянско семейство, или че поне майката е била славянка. В това отношение интересно е да се отбележи, че в някои късни легендарни чешки паметници на латински език (от XIV и следващите векове) Методий е наречен Страхота, имес безспорно славянски произход (възможно — превод от латинското *metus* — страх, боязън), а в появилото се не преди XIII в. в България Кратко Кирилово житие изрично се твърди, че Кирил е „родом българин“ — сведения, които несъмнено са далечни отгласи на реалната и тясна връзка на Кирил и Методий с българските славяни още през първата половина на IX в.

Днес разполагаме с малко данни за детството и младостта на Методий. Освен оскъдни сведения за семейството му знаем само, че способностите му не са останали незабелязани от знатните солунчани и са привлекли вниманието на византийския император, който го назначава за управител на славянско княжество, включено в състава на Византия, но ненапълно подчинено на нейната военно-административна организация. Изворите не посочват точното местонахождение на княжеството, управлявано от Методий. Ето защо досега в науката са изказани различни мнения по този въпрос: повечето учени го локализируют в областта Стримон, на север от Солун, по долното течение на реките Струма и Брегалница, но някои изследователи са на мнение, че Методий е бил управител в областта Витиния в Мала Азия. Независимо от това обаче къде се е намирало княжеството на Методий, безспорно е, че то е било населено с български славяни: известно е, че още от VII в. в Стримонската област живее славянското племе от българската група „струмци“, както и обстоителството, че император Константин II след 658 г. и император Юстиниан II след 688—689 г. преселват значителни славянски маси от европейските предели на Византия (от Солунско и южните части на областите Тракия и Македония) в Мала Азия. Много вероятно е още тук Методий да се е подготвял за своята бъдеща просветна работа сред славяните. На тази мисъл навежда Пространното Методиево житие, в което авторът не само известява за Методиевото назначение, но коментира това решение на византийския император така: „Като че ли предвиждаше, бих казал аз, че ще го изпрати за учител и пръв архиепископ на славяните, та да изучи всичките им обичаи и постепенно да ги обикне“.

Можем да предполагаме, че по това време Методий е имал жена и деца — за това се говори в Службата на Методий, едно поетическо произведение, посветено на славянския просветител от неговия ученик Константин, по-късно преславски епископ.

Трудно е да се определи колко време е прекарал Методий сред българските славяни. В Пространното му житие четем, че в славянското княжество той е бил „много години“, в Похвалното слово за Кирил и Методий, считано за дело на Климент Охридски — „малко време“, а в един по-късен източник, т. нар. „проложно“ (кратко) житие на Методий, възникнало през XIII или още през XII в., изрично се сочи — Методий става „славянски княз“ на 20-годишна възраст и управлява 10 години. В същото време обаче изворите без особени различия обръщат особено внимание на мъдростта и начетеността на Методий, на представителния му физически облик, на военната му храброст и на трайното му участие във военно-административния и културен живот на Византия през този начален етап от живота му. Така първите стъпки на Методий в общественния живот очертават пред нас образа на един човек умен и образован, смел и решителен, авторитетен, познаващ добре славяните, който се включва отрано в управлението на страната.

От този момент нататък обаче животът на Методий рязко променя своята посока. Той напуска високия си пост, става монах и се оттегля от светския

живот в един манастир на планината Олимп, в областта Витиния (Северозападна Мала Азия), на юг от съвременния град Брусa. В науката този поврат се свързва най-често с промените се в края на 855 и началото на 856 г. вътрешно-политически условия във Византия — именно тогава се извършва дворцов преврат; константинополският велможа логотетът Теоктист, който фактически управлява държавата след смъртта на император Теофил през 842 г. заедно с императрица Теодора вместо малолетния ѝ син Михаил III, е убит и властта преминава в ръцете на кесаря Варда, вуйчо на Михаил III; отстраняването на Теоктист, неизменен покровител на Методиевия брат Константин-Кирил до това време, който може би е подпомогнал и административната кариера на Методий, разклаща позициите на по-големия брат и той е принуден да изостави поетия път. Показателно е, че по това време и Константин изоставя своите служебни задължения в столицата, като наскоро отива при Методий на Олимп. Интересно е да се отбележи, че според Пространното Методиево житие в манастира Методий „се занимава усърдно с книгите“, а според Пространното Кирилово житие, възникнало още приживе на Методий, там Кирил „беседвал само с книгите и дееношно се занимавал с тях заедно с брата си“ — указания, които могат да се тълкуват не само като свидетелство за трайните и дълбоки културни интереси на двамата братя. Въз основа на тях някои изследователи предполагат, че именно тук е възникнала славянската писменост, тук Методий е имал възможност да подбере ученици сред потомците на преселниците-български славяни и да организира книжовен кръг, с помощта на който двамата братя са направили първите преводи от гръцки език и дори са ги използвали за богослужение сред славяните, живеещи във Витиния.

Няколко години по-късно Методий подновява своята държавническа дейност. Този път той взема участие във важна църковно-религиозна и политическа мисия, изпратена от византийския император в Хазарския каганат, раннофеодално държавно образувание на тюркоезични полуномадски племена, обхващащо земите по долното течение на Днепър и Волга от Азовско до Каспийско море и до Кавказките планини, което просъществувало от VII до средата на X в. В тази мисия Методий участва по покана на брат си Константин, който вече е проявил своите блестящи полемически способности и след краткотрайно отсъствие от сцената на църковно-политическия живот е натоварен с мисията при хазарите, вероятно по препоръка на Фотий, патриарх от 858 г., един от най-забележителните византийски учени, църковни, политически и обществени дейци през IX в., бивш учител на Константин, а според някои изследователи — и негов приятел.

Византийското пратеничество потегля към Хазарския каганат към края на 860 г., очевидно след някакъв конфликт между хазарите и Византия. Основните му задачи по всяка вероятност са постигането на политическо сближаване, което би послужило на Византия като щит срещу нейния нов противник — източните славяни, а също — укрепването на позициите на християнството в каганата, където са били разпространени четири религиозни системи (езичество, юдейство, християнство и мюсюлманство), но от началото на IX в. господстващо положение вече заема юдейството.

Животът на двамата солунски братя по време на хазарската мисия е изпълнен с редица важни събития. Преди да достигнат Хазарския каганат, те спират в гр. Херсон, център на византийските владения в Кримския полуостров, в района на днешния гр. Севастопол. Константин усъвършенствува знанията си по еврейски език, които са му били крайно необходими сред юдеизираните хазари, изучава еврейската книжнина и превежда на гръцки неизвестни днес съчинения по еврейска граматика, проучва самаританската пис-

меност, разновидност на еврейската, с която са записани текстове значително по-старинни по език от тогавашния еврейски, запознава се със сирийската писменост и сирийския език, с една дума, извършва задълбочена филологическа работа и проявява своите необикновени способности в овладяването на една изключително трудна материя. В Херсон Константин открива мощите на мъченика Климент, считани тогава за останки на Климент I, римски епископ от 92 до 101 г., за когото съществувало предание, че е заточен в Крим и хвърлен в морето с котва на шията, и написва няколко великолепни произведения в негова чест, проявявайки се като способен археолог и талантлив писател. Тук той има възможност да използва опита си на дипломат и проповедник — успява да склони един хазарски вожд, обсадил населен с християни град, да се оттегли от града, а също — да се справи с помощта на проповедническото си изкуство с нападателите-маджари и да поведе византийските пратеници невредими към резиденцията на хазарския каган. През пролетта на 861 г. византийската мисия вероятно вече се е намирала в резиденцията Семендер недалече от Дербентския проход на мястото на съвременния аул Тарки в района на гр. Махачкала (Дагестанска АССР на РСФСР), близо до Каспийско море. Започват сложни и продължителни религиозни диспути, в които Константин доказва превъзходството на християнството над юдейството и мюсюлманството. В резултат на това се покръстват около 200 хазари. Изпълнена е и политическата цел на мисията — освободени са 200 пленника и каганът отправя послание до византийския император, с което му засвидетелства своето намерение да покръсти цялата страна и готовността си да поддържа добри отношения с Византия. Изворите недвусмислено посочват, че в хазарската мисия Методий е бил помощник на по-малкия си брат. Разбира се, това съвсем не означава, че той е само безмълвен наблюдател. Едва ли можем да се съмняваме, че е вземал активно участие и в проповедническата, и в политическата дейност на пратеничеството и е имал значителни заслуги за успешната му работа. В това отношение категорично е свидетелството на Пространното Методиево житие, според което след завършването на мисията за награда император Михаил III и патриарх Фотий предлагат на Методий да бъде ръкоположен за архиепископ.

С хазарската мисия приключва един важен етап в биографията на Методий. Като не приема предложената му висока църковна длъжност, той се съгласява да стане игумен на прочутия и богат манастир Полихрон, който се намира на юг от малоазийския Олимп, в областта Сигриани. Методий обаче не остава дълго в Полихрон. През 862 г. във византийската столица пристигат пратеници на моравския княз Ростислав (846—870) с молба да му бъде изпратен учител и епископ, който да разяснява християнската вяра на славянски език във Велика Моравия. Византийският император удовлетворява искането на Ростислав и натоварва с отговорната задача двамата солунски братя. Изворите сочат, че в обкръжението на сътрудниците си Константин съставил веднага славянската азбука, превел най-важните богослужбени текстове и братята незабавно поели към великоморавската държава. Така започва най-важният период от живота и дейността на Константин-Кирил и Методий — времето, когато те сливат съдбата си със славянството и посвещават силите и способностите си на една велика цел — разпространението и укрепването на славянската писменост във всички сфери на живота, изграждането по този начин основите на нова цивилизация в света — славянската цивилизация.

Моравската мисия поставя пред изследователите редица проблеми. На първо място те си задават въпроса — възможно ли е в кратък срок да се извърши толкова сложна работа като съставянето на азбука и превеждането на

трудните богослужбни текстове? Очевидно нито необикновените способности на двамата братя, нито дори филологическият гений на Кирил не е достатъчен, за да се обясни бързината, с която е изпълнена поставената задача. Единственото убедително обяснение в случая е да се приеме, че за предоставените им няколко месеца Константин и Методий само са завършили и систематизирали резултатите от своята дългогодишна работа в това направление, опряна, както беше отбелязано, на продължителното им и пряко общуване с българските славяни от Византийската империя, сред които не е изключено да са използвали под някаква форма и в някакъв първоначален вид славянска писменост и славянски език. Разбира се, тази дейност едва ли се е извършвала без знанието и съгласието на византийските власти, които в определена степен са били заинтересовани от използването на славянска писменост за по-лесното християнизирание и съответно превръщане на ползующите се през първата половина на IX в. с доста широка автономия и независимост славянски племена във верни поданици на Византийската империя. В същото време обаче славянската писменост е криела опасността да се превърне във важен фактор за запазване самобитността на византийските славяни, поради което управляващите среди не са предоставяли благоприятни условия за нейното създаване и разпространение и можем да считаме, че напредъкът в работата на Константин и Методий се дължи преди всичко на личната активност на двамата братя, предизвикана несъмнено от твърдото им убеждение за правото на всеки народ да твори собствена култура на родния си език. Така Константин и Методий се оказват предварително подготвени и особено подходящи като изпълнители на молбата на Ростислав. Ето защо през 862 г. по изричното поръчение и при специалното покровителство на императора те успяват извънредно бързо да се приготвят за заминаване във Велика Моравия, носейки със себе си готовата вече славянска азбука, изградена върху основата и особеностите на живия говор на българските славяни, както и първите преводи на богослужбните книги, в които те издигат говоримия народен език на българските славяни до степента на пръв книжовен славянски език.

Можем да се запитаме също — защо Михаил III с такава готовност изпълнява желанието на Ростислав и защо великоморавският княз търси помощ именно от далечната Византия.

Отговорът на първия въпрос трябва да се търси във външнополитическите цели и стремежи на могъщата Византийска империя. Преживяваща през втората половина на IX в. епоха на възход и вътрешна стабилизация, Византия рязко засилва външнополитическата си активност и се стреми да разпростре и укрепи своето влияние далеч извън пределите на страната. При това се оживява външнополитическата дейност на византийската църква, която със своята мисионерска дейност подготвя военнополитическите акции на управляващите политически кръгове. Част от тази напрегната борба за влияние са и стълкновенията между византийската църква, от една страна, и римската църква и източнофранкското духовенство, от друга, за господство над населените със славяни територии в Илирик, бивша църковна и административна област на късната Римска империя, и в Средна Европа, където се намира Велика Моравия; тези стълкновения безспорно са израз на съперничеството между Византия, папската курия и Източнофранкското кралство за политическо надмощие в този район на Европа. При това положение без съмнение Михаил III е гледал на Моравската мисия като на средство за провеждане на византийското влияние във Велика Моравия.

Великоморавският княз обаче е имал съвсем други намерения. В съществуващата от няколко десетилетия Велика Моравия църковните институции, при-

общаващи моравците към новата християнска религия, са подчинени на баварската епископия в Пасау. Немските мисионери, активни проводници на франкското влияние в страната, се приемат главно като разпространители на една нова идеологическа система, чрез която формиращата се феодална класа се надява да укрепи своите позиции както вътре в държавата, така и на международната арена. Ето защо тяхната дейност протича напълно безпрепятствено. От средата на IX в. обаче политическото значение на великоморавската държава нараства, тя започва да разпростира своето влияние върху съседните славянски земи и се превръща в опасност за силната Източnofранкска империя. Започва продължителна борба между двете държави, в която франките се стремят да подчинят Велика Моравия, а младата славянска държава отстоява с всички сили своята независимост. В тези условия административната връзка на моравската църква с баварската църковна организация е нежелателна, още повече, че немското духовенство си служи с чуждия латински език и по такъв начин успява винаги да държи управлението на църквата в свои ръце. В използването на славянския език и писменост в църковната практика Ростислав несъмнено е виждал средство за славянизирание на църковните институции и откъсване от франкското влияние, а оттам — и важен фактор за отстояване независимостта на своята държава. В същото време той очевидно е преценил, че дошлата от Византия славянска писменост не би могла да доведе до подчиняване на моравската църква и затова се обръща без колебание към Михаил III.

Надеждите на Ростислав се оправдават напълно. Тръгнали от Константинопол като византийски църковни мисионери, Константин и Методий още с пристигането си на моравска земя през пролетта на 863 г. се заемат активно да реализират намеренията на моравския княз. С негова помощ те събират ученици, които запознават със славянската азбука, продължават превеждането на църковните книги, въвеждат славянския език и писменост в богослужението.

Славянската писменост бързо се разпространява и започва да застрашава сериозно позициите на франкското духовенство. Заплашена от поражение, баварската църква поставя началото на организирана борба срещу просветителската дейност на солунските братя, издигайки в своя защита теорията за триезичието.

Според тази теория само три са „свещените“ езици и писмености в християнския свят: еврейски, гръцки и латински. Зародило се още през IV в. и окончателно оформено към края на VI — началото на VII в., триезичието е резултат от борбите за централизиране на църковната власт в няколко по-големи средища. През VII в. тази борба завършва с победата на Рим и Константинопол, които разделят християнския свят на две сфери, източна и западна, като при това налагат мисълта за богоизбраността на трите езика, установяват практиката в Европа книжнината да се твори само на гръцки и латински език и обявяват за ерес използването на всякакъв друг език и писменост. Възникнало в сферата на църковния живот, триезичието се възприема и от управляващите светски среди като подходящо средство за осъществяване политическите цели на силните феодални държави. И въпреки че никога триезичната теория не успява да се наложи като официална догма на християнството и че през IX в. съществуват отделни изолирани и несвършени опити да се използва говоримият немски език в църковната книжнина, безспорен исторически факт е, че за пръв път в средновековна Европа славянските просветители Константин-Кирил и Методий създават нова цялостна и завършена писмена система, отразяваща по най-съвършен начин особеностите на един жив народен говор, за пръв път превеждат на говорим народен език всички най-важни богослужебни текстове и въвеждат изградения в тях нов книжовен език в богослужението, за пръв

път целенасочено и системно разпространяват една нова писменост и просвета на народен език. Цялата тази дейност на двамата братя влиза в противоречие с установените по онова време в Европа порядки и представлява един революционен, дълбоко демократичен и хуманен акт, който свидетелствува, че славянските първоучители като личности далеч са надрасли своето време. Осъществяването на идеите им без подкрепата на Византия в условията на тежка борба с триезичието, продължило повече от двадесет години, дори когато след 864 г. крал Людовик Немски поставил Велика Моравия във васална зависимост и лишил до голяма степен славянската просвета и култура от държавното покровителство на Ростислав, а и по-късно, когато променливите условия на църковен и политически живот в Средна Европа след смъртта на Кирил често лишават Методий от благоприятна обстановка за работа. Всичко това е недвусмислено свидетелство, че двамата братя действуват не толкова като византийски църковни мисионери или изпълнители на политиката на моравските князе, колкото по дълбоко вътрешно убеждение. Това е убеждението им, че всички народи са равни, че в изграждането на културните ценности няма големи и малки народи. В изворите категорично е формулирано това тяхно убеждение: „Не пада ли от бога дъжд еднакво за всички? Също и слънцето не грее ли на всички? Не дишаме ли всички еднакво въздух? Как вие не се срамувате, като определяте само три езика, а искате всички други племена и народи да бъдат слепи и глухи?“ — това са думите на Константин-Кирил по време на най-ярката публична изява на славянските учители, диспути с триезичниците във Венеция, отразен в Пространното Кирилово житие.

Идеята за равнопоставянето на всички народи, по принцип неприсъща на средновековния мироглед, е основният двигател в действията на братята от този момент нататък. Разбрали, че делото им не може да постигне пълен успех, без да са им дадени пълномощия да ръководят църковния живот, след тригодишна учителска и проповедническа дейност Константин и Методий напускат Велика Моравия и тръгват да търсят подкрепата на висшите църковни власти.

По пътя те биват поканени от панонския княз Коцел, владетел на славянските племена, предшественици на днешните словенци, за да обучат на славянска грамотност 50 ученика. Най-вероятно Коцел им е осигурил условия за работа в своята столица Мошапурц, на мястото на сегашното унгарско селище Залавар на брега на Балатонското езеро. Така той е желаел да подготви благоприятни условия за откъсване на своята страна от опека на Залцбургската архиепископия, която дотогава е ръководела църковния живот в Панония.

Оттук след кратък престой във Венеция Константин-Кирил, Методий и техните ученици по покана на папа Николай I заминават за Рим. В края на 867 г., когато пристигат в Рим, там вече има нов църковен глава — папа Адриан II. Пространните жития на Кирил и Методий рисуват тържественото посрещане на славянските апостоли в Рим, отбелязват, че Адриан II се отнася благосклонно към техните искания, освещава славянските книги, след което в няколко църкви в града се извършва богослужение на славянски език, а Методий и петима от учениците на двамата братя получават различни духовни санове. Следващите действия на римската църква спрямо славянските учители обаче свидетелствуват за едно противоречиво отношение към тяхното дело, диктувано от нейните конкретни идеологически и политически цели. Докато са в Рим, Константин и Методий се радват на всеобщо уважение и почит, ползуват се от покровителството и подкрепата на църковния глава; Кирил, който умира тук на 14. II. 869 г., е погребан с най-големи почести в една от най-старите църкви в града „Св. Климент Римски“, където са положени и донесените от него останки на Климент Римски. Достатъчно е обаче Методий, останал

сам да ръководи и организира започнатото дело, да напусне папската столица, за да започне да среща трудности при реализирането на своите намерения.

Адриан II удовлетворява молбата на княз Коцел Методий да бъде изпратен в Панония и можем да предполагаваме, че това е станало още през втората половина на 869 г. Нещо повече, той пише специално писмо до Ростислав, Светополк и Коцел, с което ги уведомява, че Методий е негов пратеник във всички славянски племена в Моравия, Словашко и Панония, и има право да обучава, да проповядва и да извършва богослужение на славянски език. В същото време това писмо поставя пред Методий първите папски ограничения: в него изрично се предписва Апостолът и Евангелието да се четат на литургията първо на латински език и след това на славянски, Методий не е посветен във висок църковен сан. Очевидно княз Коцел, разчитащ на Методиевото дело в своята борба за самостоятелност, не е могъл да се задоволи с подобно половинчато решение. Наскоро той отново изпраща Методий в Рим със специалната цел да бъде ръкоположен за архиепископ на Панония. Сега римската курия задоволява искането на Коцел. Току-що, бавейки решаването на въпроса за даване самостоятелност на българската църква, тя е пропуснала възможността да наложи своето църковно управление в България; в същото време победата на Ростислав над немците през август 869 г., която осигурява на Велика Моравия политическа независимост, представлява удобен случай да се създаде в славянските земи в Средна Европа отделна църковна единица, непосредствено подчинена на Римската църква, да се отслабят позициите на франкските църковни власти, действащи твърде независимо, да се направи опит за привличане под папска власт на Източен Илирик и по този начин да се укрепи ролята на папството като висша църковна институция в християнския свят. Така интересите на Римската църква съвпадат с нуждите на княз Коцел и обективно са в полза на делото на славянската просвета. Методий е поставен начело на възобновената архиепископия Илирик, унищожена през VI в., откогато западната ѝ част се намира под непосредствената власт на римския епископ, но фактически се управлява от немското духовенство, а източната ѝ част е под властта на Византийската църква.

Седалището на Методий е трябвало да бъде в гр. Сирмиум (днес Сремска Митровица) по долното течение на р. Сава. Славянският първоучител обаче не успява дори да достигне до своя епископски град. През пролетта на 870 г. немските епископи Адалвин Залцбургски, Херманрик Пасавски, Ано Фрайзингенски и Ландфрид Сабийонски организират залавянето на Методий и след неколкomesечен предварителен затвор устройват към края на годината църковен съд над него в Регенсбург в присъствието на крал Людовик Немски. Методий е осъден и заточен в западната част на Бавария, най-вероятно в манастира в Елванген, както сочат повечето съвременни учени. По време на процеса и заточението Методий се проявява като непоколебим защитник на правото на славяните да имат собствена църковна организация, демократ, защитаващ твърдо становището си за необходимостта от разширяване кръга на образованите славяни, блестящ полемист, смел, решителен и несломим човек, който в името на великите си идеали издържа, без да се огъне, моралните и физическите унижения и страдания, на които е подложен. В тези трудни дни редом с него са само учениците му. За това научаваме от един интересен немски документ — списъка на монасите от манастира в Райхенау (на югозапад от Регенсбург), откъдето вероятно Методий е минал при пътуването си в Бавария — тук са вписани имената на Методий и неговите ученици Леон, Игнатиос, Йоаким, Симеон и Драгайс.

В това време папа Адриан II не проявява никакъв интерес към съдбата на архиепископа. Това не може да ни изненада, като знаем, че от началото на

870 г. във Велика Моравия настъпват промени, засилили твърде много зависимостта на страната от Източnofранкското кралство — с помощта на нитранския княз Светополк, племенник на Ростислав, немците свалят от престола великоморавския княз и го заточават в Бавария; през 871 г. поставеният от тях за княз на Велика Моравия Светополк също е детрониран и страната попада изцяло под властта на немците. Положението се променя едва към средата на 872 г., когато Светополк, възвърнал си управлението на страната в резултат на въстанието на моравците, започва да печели военни победи и успешно отстоява независимостта на Велика Моравия. Тъкмо тогава в защита на Методий се обявява новият папа Йоан VIII. През 873 г. той пише специални писма до Херманрик Пасавски, Ано Фрайзингенски, Адалвин Залцбургски и дори до сина на Людовик Немски Карломан, в които осъжда поведението на баварската църква, нарежда да бъде освободен Методий и да му бъде дадена възможност свободно да изпълнява своите архиепископски задължения. Нещо повече — по същото време той се обръща и към епископ Павел Анконски, папски легат в Източnofранкската държава и в Панония, с изрични указания да подпомогне освобождаването на Методий и да го изпрати във Велика Моравия. Вероятно Йоан VIII е бил подтикнат към това решение и от искането на моравците Методий да бъде изпратен в тяхната страна като архиепископ и учител.

Така през втората половина на 873 г. славянският първоучител е вече във Велика Моравия. Той подновява своята просветителска и проповедническа дейност; княз Светополк, решен да се освободи от франкската зависимост, му поверява ръководството на църквата и очевидно Методий, въпреки категоричната забрана на Йоан VIII да използва славянския език в богослужението, продължава да служи на славянски; архиепископът усилено се занимава с християнизаторска дейност сред съседните езически племена, покорявани от Светополк, бди за съблюдаване моралните норми на християнството и осъжда рязко нарушаването им във висшите кръгове на феодалната аристокрация. Единодействието между Методий и държавната власт обаче не трае дълго време. След 874г., когато Светополк отново се признава за васал на франките, окураженото немско духовенство с всякакви средства се бори да изтласка славянския език и писменост и да привлече на своя страна управляващата класа; самият Светополк застава на страната на немците. Претенциите на баварската църква са подкрепени и от римската курия — през 879 г. папа Йоан VIII пише писма до Светополк и Методий, в които изразява недоволството си от използването на славянския език в богослужението и нарежда моравският архиепископ да се яви в Рим и да обясни своето поведение.

Третото пътуване на Методий до папската столица завършва с частичен успех. Очевидно Методий е успял да убеди Йоан VIII в правото си да употребява славянския език и славянската писменост в богослужението, обаче папата не накарнява и позициите на немско-латинската църковна организация. Свидетелство за това е специалното папско писмо до Светополк от 880 г., в което се потвърждават правата на Методий като архиепископ на Моравия, позволява се употребата на славянски език в богослужението, но се заповядва Евангелието да се чете първо на латински език, а освен това за епископ в Нитра, подчинен на Методий, се поставя немският духовник Вихинг, яростен противник на славянското богослужение. По този начин се създават благоприятни условия немското духовенство да продължи борбата си срещу Методий и неговото дело. Наистина от писмото на папа Йоан VIII до Методий от 881 г. научаваме, че епископ Вихинг се противопоставя на Методий и дори твърди, че това става с разпорешието и по нареждане на папата.

При това положение към края на 881 г. Методий приема поканата на византийския император Василий I да посети Константинопол. Двадесет години след изпращането на моравската мисия — период, за който историческите извори не са запазили сведения за какъвто и да било интерес на Византия към славянските просветители, нито за контакти с тях — могъщата империя отново проявява внимание към делото им. Методий е посрещнат от императора с големи почести, дейността му е одобрена. Нещо повече, двама от неговите ученици заедно със славянските книги са оставени в столицата. Според някои учени Василий I ги е изпратил в двора на българския княз Борис-Михаил, вече признал върховенството на Византийската църква. Предполага се, че единият от тях е бил Константин, по-късно преславски епископ, когото изворите категорично назовават Методиев ученик.

След завръщането си от Византия Методий се отдава на книжовна дейност. На първо място той се заема с преводаческа работа. До този момент от гръцки са преведени само текстовете на най-необходимите богослужебни книги — Евангелието, Апостола, Псалтира и др. Сега Методий започва да разширява кръга на превежданите съчинения. Заедно с учениците си той превежда почти изцяло Библията, Номоканона — сборник от църковни и граждански закони, и Отеческите книги, които най-вероятно са съдържали разкази за живота на монасите. Можем да предполагаме, че по това време Методий е превел и съчиненията на своя брат Кирил, като ги разделил на осем части, както свидетелствува Пространното Кирилово житие. Славянският первоучител създава през този период и оригинални съчинения. Става дума за Канона в чест на Димитър Солунски; прекрасно химнично произведение, изпълнено с носталгия по родния град и огорчение от преследванията на триезичниците. Предполага се също, че Методиево дело е и една анонимна проповед, запазена в Клоцовия сборник от XI в., в която се осъждат нарушенията на моралните норми на християнството и поведението на покровителстващата ги феодална върхушка. Тук трябва да се припомним, че още преди това Методий вероятно е взел някакво участие в написването на житието на своя брат Кирил.

Така в края на живота на Методий книжовниците във Велика Моравия вече разполагат с доста голям корпус от преводни и оригинални славянски съчинения, в които е фиксиран един напълно оформен книжовен език, който е могъл да обслужва всички сфери на общественния живот на равнището на „свещените“ гръцки и латински език.

Можем да се запитаме — какъв е всъщност езикът на Кирило-Методиевата книжнина? Както вече споменахме, азбуката, създадена от славянските первоучители, е изградена върху езика на българските славяни, този език е отразен и в първите преводи, осъществени във Византия. Но какво е положението с езика на съчиненията, преведени и създадени във Велика Моравия? Вече повече от сто и петдесет години изследователи от цяла Европа се занимават с проучване на езика на Кирило-Методиевите преводни и оригинални книжовни трудове. Многобройните изследвания по безспорен начин установиха, че всички Кирило-Методиеви текстове са написани на един и същ език. Това е съвсем естествено, като се знае, че по онова време отделните славянски езици са били много близки помежду си и езикът на българските славяни, с които са си служили славянските учители, е бил напълно разбираем във Велика Моравия. Оттук нататък учениците си поставят за задача да разкрият всички характерни белези на Кирило-Методиевия език, диалектната му основа, съответствията му в съвременните югоизточни български говори, и т. н. В началото на дългата поредица от имена, които могат да се споменат в това отношение, без съмнение трябва да се посочи името на големия хърватски славист Ватрослав Ягич, дългогодишен

ръководител на катедрата по славянска филология във Виенския университет, един от най-авторитетните славистични центрове в света през втората половина на XIX и началото на XX в., който пръв категорично показва в своите трудове българския характер на Кирило-Методиевия език и проучи подробно неговите особености. Така днес в науката е общоприето мнението за българския характер на Кирило-Методиевия език. В съответствие с това мнение е и появилият се още през втората половина на XIX в. термин за означаване на Кирило-Методиевия език — старобългарски език. Този термин за пръв път се налага в световната славистика чрез трудовете на немския езиковед Август Лескин, който още през 1871 г. публикува своето „Ръководство по старобългарски език“, послужило за основа на всички следващи учебници и граматики, в които се анализира Кирило-Методиевият език. След Лескин-редица видни слависти, като се започне от немския учен Леополд Гайтлер и полския езиковед Антон Калина, работили в края на XIX и началото на XX в., и се стигне до такива изтъкнати съвременни изследователи на Кирило-Методиевото дело като западногерманския езиковед Рудолф Айцетмюлер, италианския литературовед Рикардо Пикио, съветската лингвистка Рая Цейтлин и др., наричат Кирило-Методиевия език старобългарски език, подчертавайки по този начин произхода му от живия говор на българските славяни през IX в.

Плодотворната книжовна работа на Методий и неговите ученици във Велика Моравия продължава само около две години. На 6. IV. 885 г. Методий умира. Славянският учител е погребан с почести в главната моравска църква, изпратен от множество хора. „Събра се народ от безчислено множество, хора, които го изпроводиша със свещи, плачейки за добрия учител и пастир: мъже и жени, малки и големи, богати и бедни, свободни и роби, вдовици и сираци, чужденци и туземци, недъгави и здрави — всички оплакаха оногава, който беше всичко за всички, за да спечели всички“ — така представя Пространното Методиево житие погребението на славянския първоучител, слял съдбата си с моравските и панонските славяни за повече от двадесет години.

След смъртта на архиепископа за привържениците на неговото дело настъпват трудни дни. Папа Стефан V не само не одобрява моравецъ Горазд, когото Методий посочил още приживе за свой приемник, но поставя за архиепископ на Велика Моравия Вихинг, подновил борбата срещу славянската писменост веднага след смъртта на Методий. Нещо повече, в писмото си до княз Светополк от 885 г. той осъжда делото на Методий, разграничава се от него, забранява богослужението да се извършва на славянски език и нарежда всички нарушители на тази забрана след две предупреждения да бъдат отлъчвани от църквата и изгонвани от страната. За Вихинг и немските духовници папското послание е удобно прикритие в осъществяването на техните намерения. Ето как рисуват месеците след смъртта на Методий два ранни Кирило-Методиевски избора — Пространното житие на Климент Охридски, написано през XI в. от охридския архиепископ, гърка Теофилакт, въз основа на по-стари славянски източници, и Първото житие на Кирило-Методиевия ученик Наум, написано през първата половина на X в. от неизвестен автор, познаващ лично Наум и Климент. У Теофилакт четем: „Тези, които имали длъжност на учители, кактово бил известният Горазд, също и свещеник Климент — мъж много учен, Лаврентий, Наум и Ангеларий, тях и още мнозина други славни мъже оковали в железни вериги и ги поставили в затвор, в който им било отказано всякакво утешение, понеже нито роднини, нито познати се осмелявали по какъвто и да било начин да ги посетят. . . След тези безчовечни изтезания и без да позволят на светците да си вземат храна. . . предали ги на войници, за да ги отведат поотделно в различни места в крайдунавските области, като осъдили небесните граждани на вечно изгнание от града си. Войниците, хора жестоки,

притежаващи и по природа жестокост, която увеличили и поради заповедта, взели светците, извели ги извън града и след като ги съблекли, почнали да ги влачат голи. И чрез една постъпка те им причинявали две злини: безчестие и страдание от леденостудената мъгла. Освен това те допирали мечовете си до шияте им, готови да ги окървяват, за да не умрат само един път, но толкова пъти да изпитат смъртен ужас, колкото пъти очаквали удар. Когато били далече от града, те ги оставили и поели пътя обратно към града. Изповедниците Христови закопнели за България, за България си мислели и се надявали, че България е готова да им даде спокойствие. . . Климент, като взел със себе си Наум и Ангеларий, се отправил по пътя, който водел към Дунава. . . Когато пристигнали при Борис, те били приети с почит и както трябва да бъдат приети почтени във всяко отношение и уважавани мъже, и били разпитани за случилото се с тях. Те разказали всичко отначало докрай, без да пропуснат нещо. След като князът изслушал това, той много благодарил на бога, че му е изпратил такива служители като благодетели на България и че ѝ е подарил за учители и устроители на вярата не случайни лица, а изповедници и мъченици. . . “А Наумовият житисписец свидетелствува: „Нека и това да бъде известно на всички, които прочетат, както писахме по-напред, че еретиците мъчиха едни много, а други — презвитери и дякони — продадоха на евреите за пари. А като ги взеха евреите, заведоха ги във Венеция. И когато ги продаваха, пристигна във Венеция царски човек от Цариград по царска работа. И като узна за тях, царският човек ги откупи. И като ги взе, заведе ги в Цариград и разказа за тях на цар Василий. И пак им възвърнах техните чинове и санове — презвитери и дякони, каквито имаха по-рано, дадоха им и служби. И никой не умря в робство. Но едни, покровителствувани от царете, получиха успокоение в Цариград, а други, които дойдоха в българската земя, с велика чест намериха покой.“

Така в кратък срок е ликвидирана славянската писменост и култура във Велика Моравия, съборено е до основи внушителното здание, градено успешно, макар и с цената на неимоверни усилия, от гениалните създатели на славянската азбука. По-нататъшната съдба на славянската писменост вече зависи от отношението на българската държава. Ето как оценява това отношение Роже Бернар, един от най-изтъкнатите съвременни френски слависти: „Една млада държава — пише той, — привлякла вниманието на средновековния свят с военните си победи, постъпи благородно и мъдро, като приюти прогонените ученици на Кирил и Методий, повечето от които всъщност бяха нейни чада. Тази държава съхрани и подклаждаше пламъка, който двамата братя бяха запалили, за да предаде по-късно този пламък на останалите славянски народи и на бъдещите поколения. Тази държава беше България. Поради благородното си поведение и значимостта на наследството, което тя спаси, България си спечели неувяхващата благодарност на останалите славянски народи и уважението на целия цивилизован свят.“

Фактите, с които днес разполага науката, за развитието на кирило-методиевските традиции в България от пристигането на учениците на славянските първоучители в българската столица Плиска до наши дни, категорично потвърждават високата оценка на френския учен.

Решаваща роля за съхраняването на Кирило-Методиевото дело веднага след разгрома му във Велика Моравия изиграват княз Борис-Михаил и неговият син цар Симеон (893—927). Умело и далновидно те покровителствуват Кирило-Методиевите ученици и славянската писменост, създават най-благоприятни условия за разпространяване и развитие на славянската книжнина и култура в цяла България, през 893 г. на Преславския събор утвърждават старобългарския език като официален език на държавата и църквата. Неизменно закриляни от държавната власт, Кирило-Методиевите ученици се включват

активно в обществения и културен живот на България. Работейки до края на живота си тук, те осъществяват напълно великите идеали на своите учители. Занимават се с учителска и просветна дейност както в Източна България, така и в югозападните български предели. Обучават много ученици и развиват голяма проповедническа дейност на старобългарски език — изворите сочат, че само Климент Охридски е обучил към 3500 ученика. Кирило-Методиевите ученици са и организатори на църковния живот: през 893 г. Климент става първият епископ-славянин в българските земи, в 906 г. за епископ в Преслав е поставен Методиевият ученик Константин. Учениците на двамата солунски братя се изявяват също като талантиливи творци и организатори на културния живот в България. Създават значително по обем, съдържание и форма преводно и оригинално литературно творчество на старобългарски език. Но не само това. Те съумяват да обединят около своите творчески принципи почти всички известни днес талантиливи писатели на своето време. Благодарение на тях с Кирило-Методиевото дело са добре запознати и от него се вдъхновяват Йоан Екзарх, Черноризец Храбър, авторът на Първото житие на Наум, написал и останало непознато досега житие на Климент и др. Учениците на двамата братя допринасят извънредно много за оформянето на първите значителни средища, в които се развиват българската книжнина и култура: Плиска, Преслав и Охрид. Дейността на тези центрове, работещи под знака на кирило-методиевските културни традиции, оформя в края на IX-началото на X в. нов етап в развитието на старобългарската култура, етапа на разцвет и подем, означаван в науката с названието „Златен век“. Така българският народ пръв между славянските народи създава богата писменост на народен език, книжовни школи, литература и култура, които могат да се съизмерват с постиженията на най-напредналите по онова време европейски страни. Славянската писменост и литература завоюват признание и чрез България са възприети и от други славянски народи, а старобългарският книжовен език ляга в основата на техните стари книжовни езици.

Кирило-Методиевото дело продължава да бъде неделима част от българската култура и след смъртта на преките ученици и последователи на двамата братя през цялото средновековие. Широко се разпространяват в България Кирило-Методиевите преводи, като се започне от най-ранните запазени до днес български текстове на богослужебните книги от края на X и XI в., които са съвременни и най-старите представители на преводите на двамата братя. Българските средновековни книжовници преписват и оригиналните съчинения на първоучителите, те се вълнуват от живота и дейността им и ги превръщат в тема на редица специални литературни творби.

От средата на XVIII в. кирило-методиевските традиции са подхванати от дейците на Българското възраждане, които ги свързват неизменно с актуалните, жизнено важни задачи на българската общественост. През този период Кирило-Методиевото дело се използва като средство за събуждане и укрепване на българското национално съзнание, става знаме на просветното движение и борбата за църковна независимост, свързва се неразривно с борбата за политическо освобождение. В средата на XIX в. празникът на Кирил и Методий се установява не само като църковен, но и като общонароден празник и оттогава до днес 24 май продължава да бъде един от най-скъпите за всеки българин празници.

По-късно, по време на антифашистката борба, прославата на Кирило-Методиевото дело става част от борбата на работническата класа и на широките народни маси, ръководени от Българската комунистическа партия, против фашизма, за свобода и демокрация, за дружба и сътрудничество със Съветския съюз и с всички славянски народи, за защита на славянската култура.

В епохата на изграждането на социалистическото общество кирило-методиевските традиции получиха нов разцвет в България. Великият културен идеал на славянските просветители намери най-благоприятна почва за осъществяване в условията на социализма. Днес у нас всеки член на обществото има право и възможност да овладява постиженията на българската и световната наука и култура, да участва в изграждането на съвременните ценности на социалистическото общество. Десетки училища, читалища, просветни, културни и научни институти в България носят днес имената на гениалните творци на славянската писменост, на техните ученици и последователи, и работят активно и целеустремено за претворяването в живота на революционните, демократични и прогресивни тенденции, завещани на поколенията от Кирил и Методий.

Така, макар че кирило-методиевските традиции се развиват в по-голяма или в по-малка степен и в други славянски и неславянски европейски страни, стожерът на тези традиции и досега си остава България, а идеалите и делото на двамата братя и на техните следовници се превръщат в ненакърнимо звено от духовното единство на славянските народи, в достойние на европейската и общочовешката цивилизация.